

С. О. Біла, проф., д.н.д.у.,
професор кафедри міжнародних
економічних відносин і бізнесу ФМВ НАУ, м. Київ
ORCID: orcid.org/0000-0003-3909-5054
svitlana.bila@npp.nau.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ КРАЇН СВІТУ

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Процеси трудової міграції робочої сили притаманні всім країнам світу. Для окремих країн – таких як Таджикистан, Киргизстан, Непал, Молдова, Лесото, Гаїті, Гамбія та ін. країн, що мають хронічний брак робочих місць на внутрішньому ринку, саме перекази трудових мігрантів забезпечують добробут домашніх господарств, стають основним джерелом формування внутрішнього попиту домашніх господарств для малого та середнього бізнесу на внутрішньому ринку та обумовлюють позитивну динаміку ВВП цих країн світу. Внаслідок стрімких процесів структурної перебудови суспільного виробництва, проблематика трудової міграції набуває все більшого значення для України. Слід відзначити, що процеси трудової міграції у світі не розвиваються хаотично, а перебувають під жорстким регулюючим впливом міжнародних організацій, які визначають умови, стандарти та принципи нормативного, правового, організаційно-управлінського та адміністративного регулювання світового ринку праці та процесів трудової міграції. До таких організацій належать: Міжнародна організація праці (МОП); Комісія ООН по народонаселенню; Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ); Міжнародна організація з міграції (МОМ); Система постійного нагляду за міграцією (CONEMI); Міжнародний комітет з питань міграції (CIME) та ін. Саме міжнародні організації визначають правила руху та міжнародного контролю за рухом трудових потоків, які мають певні соціально-економічні наслідки як для країн «донорів», так і для країн «реципієнтів» світових потоків трудової міграції. Дослідження таких наслідків становить вагомим теоретичне та практичне значення для багатьох країн світу, у т. ч. – для України, а також – для системи міжнародних економічних відносин в цілому, що обумовлює актуальність даної роботи.

Вагомий внесок у дослідження процесів та соціально-економічних наслідків трудової міграції у світовому господарстві здійснили українські вчені: А. Філіпенко, Е. Лібанова, О. Малиновська¹ та ін. Серед іноземних вчених, на особливу увагу привертають дослідження процесів трудової міграції у працях Дж. Борджіас², У. Джансен, Р. Селікатес³, А. Золберг⁴, Е. Мейерс⁵ та ін.

¹ Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава : аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія / О. А. Малиновська. К. : Вид-во НАДУ, 2014. 236 с.

² Borjas G. Economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union. World Bank Technical Paper, 2014. 438 p.

³ Jansen, Y., Celikates, R., de Bloois, J. The Irregularization of Migration in Contemporary Europe. Detention, Deportation, Drowning. London – New York, Rowman & Littlefield, 2015. 638 p.

Положення наукової новизни та наукові здобутки дослідження.

Визначено, що для країн-донорів робочої сили позитивні наслідки трудової міграції проявляються виключно на короткостроковому часовому періоді, а саме: знижується безробіття та навантаження претендентів на вільні робочі місця на внутрішньому ринку; збільшуються валютні надходження до країни. На довгостроковому часовому періоді для країн-донорів трудових мігрантів переважають негативні наслідки, головними з яких є: незворотня трудова міграція, виїзд економічно-активного населення та молоді на постійне проживання до інших країн; зростання темпів постаріння населення, негативна динаміка внутрішнього сукупного попиту, що, відповідно, зменшує кількість малого та середнього бізнесу, уповільнює темпи економічного зростання в країнах-донорах робочої сили.

Завдання та мета дослідження полягає у визначенні соціально-економічних наслідків трудової міграції для країн-донорів та для країн-реципієнтів робочої сили з урахуванням впливу коротко- та довгострокового часового періоду на розвиток процесів трудової міграції у світовому господарстві.

Викладення основних положень теми. Головні тренди розвитку світового ринку праці у першій половині XXI ст. формуються під впливом технологічних змін та структурних реформ, що відбуваються у світовому господарстві, тісно пов'язані з циклічністю розвитку національної та світової економіки, залежать від рівня оплати праці та інших соціально-економічних факторів, а також – від впливу державного та міжнародного регулювання процесів трудової міграції. Ситуація на ринку праці формується під впливом «попиту – пропозиції» на робочу силу, а отже – є багатовекторним процесом.

На світовому ринку праці, наприкінці XX – на початку XXI ст. спостерігалось економічне піднесення, внаслідок чого сформувалися наступні великі «центри тяжіння» трудових мігрантів: США та Канада; країни Західної та Північної Європи; нафтовидобувні країни Близького Сходу; країни Латинської Америки. Поряд з цим, виникли й «малі центри» тяжіння трудових мігрантів – такі як країни Південної та Центральної Африки і країни Південно-Східної Азії, що завжди формували попит на дешеву, але кваліфіковану робочу силу.

Північноамериканський та Європейський ринок праці (до пандемії COVID-19) традиційно залишалися стабільними та демонстрували позитивну динаміку попиту на робочу силу, були привабливими за рівнем оплати праці для трудових мігрантів з країн, що розвиваються (у т.ч. з країн колишнього постсоціалістичного простору). Такі тенденції (за виключенням періоду світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.) були притаманні всім розвинутим країнам світу і діяли до початку пандемії COVID-19. Так, з 1 січня 2019 р. Польща та Німеччина спростили умови для офіційного працевлаштування трудових мігрантів з країн – членів Східного партнерства ЄС, у т.ч. – і для трудових мігрантів з України, що свідчило про стабільно зростаючий попит на робочу силу.

⁴ Zolberg A. The Matters of State: Theorizing immigration policy / A. Zolberg // The Handbook of International Migration / Ed by C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind. New York, 2016. P. 71–93.

⁵ Meyers E. Theories of international migration policies – a comparative analysis / E. Meyers // International migration review. 2017. Vol. 34. №. 4. P. 46–52.

Економічне зростання у США (впродовж 2017–2019 рр.), навпаки, супроводжувалося тенденцією жорсткого захисту національного ринку робочих місць від трудових мігрантів, що посилювалося «неопротекціоністськими» заходами введення адміністративних бар'єрів для захисту внутрішнього ринку від імпорту та введенням жорстких обмежень для трудових мігрантів. Це логічно призвело до зростання зайнятості та скороченням показників безробіття у США. Але такі заходи йдуть у розріз із ринковими принципами вільного руху робочої сили, порушують права трудових мігрантів, що межує з дискримінацією на національному ринку праці. З 2021 р. ситуація у США змінилася, а ринок праці стає «відкритим» для легальної трудової міграції з інших країн світу. Найбільш динамічно серед регіональних ринків праці до пандемії COVID-19 розвивався Азійсько-Тихоокеанський ринок праці (КНР, країни Азії, так звані «азійські тигри»). Так, за 2000–2019 рр. динаміка зростання показників зайнятості на Азійському ринку була стабільно-позитивною, що проявилось у збільшенні кількості нових робочих місць у 2019 р. (+ 63 %), порівняно з кількістю робочих місць станом на 2000 р.⁶

Світовий ринок праці є динамічним явищем. Як правило, потоки трудової міграції ідуть від країн, що розвиваються до розвинутих країн світу, що обумовлено вищим рівнем оплати праці, вищими соціальними гарантіями працюючого населення. Трудова міграція вирішує проблему постаріння населення для країн-реципієнтів, проблему дефіциту робочої сили у секторі непрестижних та низькооплачуваних професій, від яких відмовляється місцеве населення. Натомість, серед трудових мігрантів є й прошарок кваліфікованих працівників (до 15 %), що характеризує «відтік мізків» з країн-донорів робочої сили.

Потоки трудових мігрантів у світі (на кінець 2017 р.), становили понад 387 млн осіб, що дорівнювало 4,3 % від загальної кількості населення Землі. За період 1990–2017 р., кількість трудових мігрантів у світі збільшилась на 76 %. У світових масштабах, найбільші групи трудових мігрантів – це вихідці з країн Азії та Латинської Америки, що працюють за межами своїх країн. Головним мотивом до трудової міграції залишається вищий рівень оплати праці в країні-реципієнті. Так, станом на 01.01.2019 р. мінімальна заробітна плата у Німеччині становила 1560 євро; у Польщі – 2250 злотих (еквівалент 519 євро); Чехія – 13350 крон (513 євро)⁷.

Трудова міграція є важливою складовою функціонування світового ринку праці. Процеси трудової міграції у XXI ст. (після завершення пандемії COVID-19) будуть активізуватися, а кількість трудових мігрантів – зростатиме. Серед причин таких прогнозів – постаріння населення розвинутих країн світу (у т. ч. ЄС), що вимагає залучення економічно-активного населення та молоді у фертильному віці. Натомість, для країн-донорів трудових мігрантів, факторами, які «виштовхують» трудових мігрантів залишатимуться: низький рівень оплати праці, низький рівень соціальних гарантій та нестабільність соціально-економічного та політичного розвитку країн-донорів трудових мігрантів. Трудова міграція має різновиди: сезонна, вимушена, «кліматична», «маятникова», «освіт-

⁶ Офіційний сайт Міжнародної організації праці (International Labour Organization, ILO) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ilo.org>.

⁷ Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

ня», легальна та нелегальна, транскордонна, «циклічна» трудова міграція, «відтік мізків» а також – «біженці» внаслідок настання природних, військових, продовольчих та ін. катаклізмів в країнах еміграції.

Процеси інтеграції робочої сили України до світового ринку праці, починаючи з 2015 р., відбувається інтенсивними темпами. За експертними оцінками, на кінець 2019 р. на світовому ринку праці працювало 6,5–7 мільйонів трудових мігрантів з України. Трудова міграція з України обумовлена низкою факторів: структурною перебудовою сільського господарства та його переорієнтацією на високоточне аграрне виробництво, що не потребує великої кількості фізичної праці; втратою традиційних ринків збуту готової промислової продукції та орієнтації українського виробництва на експорт сировини, напівфабрикатів та аграрного сировинного експорту (зерно, кукурудза, рапс, соя). Факторами, що «виштовхують» робочу силу з України є: низький рівень оплати праці; скорочення робочих місць на внутрішньому ринку країни. Для українських заробітчан найбільш популярними країнами для трудової міграції (з 2015 р.) стали Польща, Португалія, Іспанія, Канада та США. Після 2014 р. потік українських трудових мігрантів до РФ скоротився, а до країн Східної та Західної Європи (насамперед – до Польщі) зріс утричі⁷. За період 2015–2017 рр., українські трудові мігранти в країнах ЄС працювали, переважно: у сфері будівництва – 39 %; у приватних домогосподарствах, надаючи приватні домашні послуги – 16 %; у сільському, лісовому та рибному господарстві – 14 %; у промисловості – 11 %; у торгівлі та у сфері авторемонту – 9 %; у сфері транспорту, складського господарства та доставки – 5 %; у сфері готельного бізнесу та ресторанної діяльності – 4 % від загальної кількості українців, що працювали за кордоном у означений період^{7,8}. Структура зайнятості українських трудових мігрантів у Польщі, за підсумками 2020 р. є наступною: 59,8 % – зайнято у сфері виробництва; 10,8 % – у сфері послуг, що надаються домашнім господарствам; 8,5 % – у будівництві; 5,5 % – у сільському господарстві; 5,4 % – у логістиці та складському господарстві; 4,8 % – у секторі ремонтних робіт та послуг; 0,8 % – у сфері торгівлі; 0,8 % – у сфері комунальних послуг та ін.⁷.

Серед українських трудових мігрантів вагомою є питома вага молоді (віком від 18 до 30 років), яка виїжджає до країн ЄС та до інших країн світу на навчання, а потім, отримавши освіту, переважно залишається працювати в тих же країнах. Такий тип трудової міграції є для країн-донорів найбільш небезпечним, оскільки еміграція молоді у довгостроковому часовому періоді має вкрай негативні наслідки – від «втечі мізків» (адже молодь отримує гарну освіту, що робить її конкурентоспроможною на світовому ринку) і до негативних демографічних наслідків, у т. ч. – постаріння населення в країні-донорі молодих мігрантів.

В цілому, слід виокремити як позитивні, так і негативні соціально-економічні наслідки для країн-донорів та країн-реципієнтів трудових мігрантів на світовому ринку праці.

У короткостроковому часовому періоді для країн-донорів трудових мігрантів серед позитивних соціально-економічних наслідків слід від-

⁷ Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

⁸ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

значити: зменшення показників офіційного безробіття, а також – зменшення показників «навантаження» на одне вакантне робоче місце на внутрішньому ринку країни. Перекази трудових мігрантів до родин позитивно впливають на купівельну спроможність домашніх господарств, «розігривають» попит на внутрішньому ринку. На короткостроковому часовому періоді трудова міграція має більше переваг, ніж ризиків для розвитку національної економіки. Так, зростання купівельної спроможності домогосподарств, до яких трудові мігранти пересилають валютні перекази, позитивно впливає на розвиток малого та середнього бізнесу, на розвиток сфери послуг (освіта, медичні послуги); розвивається торгівля та сектор фінансових послуг, що збільшує ВВП країни-донора. Трудові мігранти підвищують рівень своєї кваліфікації та удосконалюють свої професійні навички внаслідок набуття передового професійного досвіду за кордоном. Головним позитивним наслідком трудової міграції експерти називають переказ до країни-донора трудових мігрантів валютних коштів. В цілому, за період 2013–2017 рр., українські трудові мігранти перерахували до України приблизно 36 млрд дол. США⁸.

Динаміка надходжень до України переказів від українських трудових мігрантів залишається позитивною: за 2017 р. – 9,3 млрд дол. США; 2018 р. – 11,6 млрд дол. США (було переслано офіційно, через банківські установи, а в цілому за рік – понад 16 млрд дол. США, через інші джерела); 2019 р. – 12,2 млрд дол. США; 2020 р. (за попередніми оцінками) – 12,121 млрд дол. США^{7,8}. В період пандемії COVID-19 процеси трудової міграції у світі, а також – в країнах ЄС, суттєво уповільнились. Водночас, вже у 2020–2021 рр. в країнах світу розпочинається масова вакцинація, яка знижує ризики зараження, дозволяє робочій силі вільно пересуватися, а отже – знімає й обмеження для трудової міграції.

Серед негативних наслідків трудової міграції для країн-донорів слід назвати: зменшення можливостей національного економічного розвитку у середньо- та довгостроковому часовому періоді внаслідок відтоку за кордон кращої, найбільш ініціативної та вмотивованої до праці частини економічно-активного населення, кваліфікованих трудових ресурсів. Виїзд робочої сили за кордон зменшує надходження податків до бюджету країни внаслідок зменшення кількості потенційних платників податків. Також зменшуються соціальні відрахування до бюджету, у т. ч. – виплати до фондів соціального страхування, до пенсійного фонду, що обумовлює зростання його дефіциту. Наслідком цього може стати повна відмова країни від солідарної системи пенсійного забезпечення. Масова трудова міграція погіршує демографічну ситуацію та прискорює процеси постаріння населення в країні, що є донором робочої сили.

Негативними є соціально-психологічні наслідки трудової міграції внаслідок руйнування сімей трудових мігрантів, незадовільного виховання дітей, які залишаються на тривалий час без батьків – трудових мігрантів. В цілому, сумарних негативних наслідків трудової міграції на довгостроковому часовому періоді є значно більше, ніж позитивних. Найбільш негативним є те, що все частіше тимчасова трудова міграція

⁷ Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

⁸ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

завершується остаточним виїздом заробітчан та їх родин за кордон. Незворотня трудова міграція означає для країни-донора трудових мігрантів зниження темпів економічного зростання та загальну економічну стагнацію суспільного виробництва. Для України трудова міграція лікарів, працівників освіти, вчителів, фахівців різних технічних та інженерних спеціальностей, інших важливих для суспільства професій (але, низькоопрацьованих на внутрішньому ринку), призводить до зростання дефіциту таких спеціалістів на внутрішньому ринку країни. Дефіцит бюджетних професій загрожує занепадом соціальної сфери, знижує рівень освіти населення, що у довгостроковому часовому періоді призведе до втрати «людського капіталу», унеможливить здійснення «інноваційного прориву» країни на світовому ринку.

Висновки. Країни, що приймають та запрошують трудових мігрантів отримують як переваги, так і ризики від цих процесів. Серед позитивних наслідків трудової міграції для країн-реципієнтів називають: зменшення собівартості та витрат виробництва (внаслідок залучення дешевої та кваліфікованої робочої сили), а отже – підвищення конкурентоспроможності національної продукції на внутрішньому та на світовому ринку. Зростання конкуренції на внутрішньому ринку робочої сили країн-реципієнтів часто призводить до «заморожування» або ж до зменшення реальної заробітної плати, що підвищує рентабельність національного бізнесу. Внаслідок використання іноземної кваліфікованої робочої сили країни-реципієнти знижують ризики постаріння населення, заощаджують великі бюджетні та приватні витрати на освіту та на професійну підготовку кадрів, отримують кваліфіковану готову робочу силу, вмотивовану до ефективної праці.

Серед негативних наслідків процесів трудової міграції для країн-реципієнтів слід відзначити: ризики посилення соціальної напруги на ринку праці країни через залучення іноземної робочої сили та зростання конкуренції за робочі місця; посилення тенденцій до зменшення рівня оплати праці в країні внаслідок того, що трудові мігранти, як правило, погоджуються на низький (мінімальний) рівень оплати праці, тим самим, знижуючи можливості щодо зростання загального рівня оплати праці в країні; збільшення державних видатків на адміністрування, контроль за процесами трудової міграції, на боротьбу з нелегальною трудовою міграцією, у т. ч. – витрат на депортацію нелегальних трудових мігрантів; виведення частини валютних коштів за кордон у вигляді переказів трудових мігрантів до їх родин. Серед негативних наслідків трудової міграції для країн-реципієнтів робочої сили – можливість настання ризиків загострення національних, культурних, міжетнічних конфліктів, що виникають, як правило, на короткостроковому часовому періоді та потребують державного регулювання. Водночас, на довгостроковому часовому періоді країни-реципієнти робочої сили отримують більше переваг. У тому числі, на їх внутрішньому ринку задовольняється попит на непрестижні, ризиковані, низькооплачувані професії, що не користуються популярністю у місцевого населення; задовольняється попит на професії у тих сферах діяльності і галузях економіки, які потребують працівників важкої фізичної та некваліфікованої робочої сили. За рахунок залучення трудових мігрантів, країна-реципієнт заощаджує видатки державного бюджету – у т. ч. на освіту, соціальну підтримку та перекваліфікацію робочої сили. Трудові мігранти підтримують існування в країні-реципієнті

солідарної пенсійної системи, оскільки легально працюючи, регулярно сплачують податки, соціальні та пенсійні внески до бюджетів всіх рівнів.

Для країн-донорів робочої сили трудова міграція має позитивні наслідки, переважно, на короткостроковому часовому періоді. Це проявляється у вигляді надходжень до країни валютних переказів, зменшення безробіття на внутрішньому ринку, отримання працівниками інституційного досвіду щодо сучасного менеджменту, кваліфікації, досвіду ведення бізнесу. Водночас, на довгостроковому часовому періоді – країни-донори робочої сили втрачають значно більше ніж отримують. Головним ризиком для країн-донорів робочої сили є втрата національних кваліфікованих працівників та молоді, що переїжджає на постійне проживання до країн-реципієнтів робочої сили. До вкрай негативних соціально-економічних наслідків розвитку країн-донорів робочої сили призводить масова трудова міграція працівників бюджетної сфери – вчителів, лікарів, інженерів, оскільки їх еміграція загрожує відставанням країни у сфері освіти, техніки та розвитку «людського капіталу» як основи для майбутнього інноваційного розвитку країни. Таке відставання неминуче знижує конкурентоспроможність країни на світовому ринку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія / О. А. Малиновська. К. : Вид-во НАДУ, 2014. 236 с.

2. Borjas G. Economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union. World Bank Technical Paper, 2014. 438 p.

3. Jansen, Y., Celikates, R., de Bloois, J. The Irregularization of Migration in Contemporary Europe. Detention, Deportation, Drowning. London – New York, Rowman & Littlefield, 2015. 638 p.

4. Zolberg A. The Matters of State: Theorizing immigration policy / A. Zolberg // The Handbook of International Migration / Ed by C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind. New York, 2016. P. 71–93.

5. Meyers E. Theories of international migration policies – a comparative analysis / E. Meyers // International migration review. 2017. Vol. 34. № 4. P. 46–52.

6. Офіційний сайт Міжнародної організації праці (International Labour Organization, ILO) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ilo.org>.

7. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.